

POREDBENE KONSTRUKCIJE TIPA

»X KAO Y«

UDK 808.61/62—562 : 003

REMZIJA HADŽIEFENDIĆ

Izvorni naučni rad

Primljen: 16. 11. 1991.

Filozofski fakultet, Sarajevo

Prihvaćen: 04. 12. 1991.

Poredbene konstrukcije *x kao y* imaju dvočlanu strukturu koja zadaje *jednakost* kao semantičko približavanje dvaju različitih relata. To približavanje se realizira kao *asocijativno širenje* i *redukcija* određenih obilježja. Asocijativno širenje vodi ka *metaforičnim* i *hiperboličnim poredbama*, a redukcija ka *identičnosti* i *ekvivalentnosti* relata. Na toj su osnovi izdvojena dva tipa ovih konstrukcija: A — sa *sličnošću* i B — sa *identičnošću*, pri čemu se u prvom tipu izdvajaju dva podtipa: 1. *intenzivirajuće* i 2. *neintenzivirajuće*. Njihova različitost u realizaciji značenja utiče i na različitu distribuciju (prvi tip, A, pojavljivaće se u književnoumjetničkom i razgovornom stilu, prije svega, a drugi, B, u naučnim i administrativnim prevashodno).

1. Poredbene konstrukcije sa veznikom *kao*¹ sintaksički zadaju odnos u kojem se dva elementa semantički približavaju. Naime, svako se poređenje ostvaruje kao približavanje jednog pojma drugom, po nekoj, bar jednoj, zajedničkoj komponenti (*tertium comparationis*)². To približavanje nije ništa drugo nego izvjestan semantički pomak zadat relacijom *istosti* u mikrotekstnoj vezi *x* i *y*. Pri tome istost ne mora da se javlja između predmetnih vrijednosti istoga reda, kako se to u antičkoj retorici uzimalo³, jer ona nije nužno izvanjezička. Ona je jezička jer se jezičkim sredstvima artikulira i zato ne mora biti u neposrednoj vezi sa izvanjezičkim.

¹ Proste i složene konstrukcije sa veznikom *kao* u našim se gramatikama i u literaturi tradicionalno nazivaju **načinskim** i(li) **poredbenim**, a ponegdje i »**načinskoporedbenim**« (Up. Brabec, Hraste-Zivković, *Gramatika hrvatskog književnoga jezika*, Zagreb, 1961, 206—207; M. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik*, II, 1969; S. Sekereš, O poredbenim rečenicama, *Jezik*, sv. 2, Zagreb, 1954, 63—4; O ovim se konstrukcijama pisalo i u novije vrijeme: V. Petrović, O sintaksičkim konstrukcijama sa prostim i složenim priloškim veznikom kao, *Prilozi proučavanju jezika*, br. 12, N. Sad, 1976, 47—65; V. Ilić, Poredbene konstrukcije sa veznikom kao i kompozitumom kao i, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, br. 7, Beograd, 1981, s. 343—364. V. Petrović, Netipične poredbene i načinske rečenice sa veznikom »kao što«, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, br. 15. Beograd—Pristina—Tršić, 1985, 115—121; M. Minović, Načinske i količinske rečenice, *Književni jezik*, 17/3, Sarajevo, 1988, 141—157.

² Up.: »Logička osnova jednog poređenja je osobina«, Ressel, 1985:147.

³ Tako se, naime, poređenje tumačilo kod Aristotela u *Metafizici*, 1047.

2. Približavanje x i y u ovoj relaciji, kao semantičko jednačenje, podrazumijeva postojanje različitosti, npr.:

- Grešne misli su kao vjetar (Selimović, 127)
- Oko mene jutro gluho, kao posle iščezlog odjeka (Maksimović, 46),
- Nesreća me pogodila kao smrt mog najbližeg (Selimović, 76).

Svaki od navedenih elemenata u relaciji predstavlja poseban jezički znak, različitu leksemu: *misli... vjetar, jutro... odjek* i sl. Približavanje kao istost nije drugo nego semantički pomak jednog člana (x) ka drugom (y), matematički izraženo: $x \neq y$, $x \rightarrow y$. Ili transformacijom: *misli imaju obilježja vjetra*. A da bi se taj pomak uopšte javio, mora se raditi o različitim entitetima.

3. Približavanjem jednog pojma drugom preuzimaju se jedna ili pak više osobina (npr. »vjetrovitost«, »gluchoća jutra«, »smrtnost nesreće« i sl.). Jednakost se ostvaruje dodavanjem sema prvom elementu, ili: povezivanjem x i y semama kao zajedničkim imeniteljem. Zapravo se iz niza obilježja drugog elementa u mikrotekstnoj vezi sa prvim aktualiziraju određena **dominantna** obilježja, što znači da se vrši redukcija sema drugog člana relacije (na dominantne).

Ta redukcija može biti eksplicitna i gotovo automatizirana, kao u ustaljenim poredbama⁴ tipa: *plav kao more, glup kao noć, plašljiv kao zec* i sl. Naime, drugi član ima predvidljivu dominantnu osobinu, pa bismo mogli izostavljanjem eksplicitne osobine dobiti relacije u kojima su date osobine presuponirane⁵, npr.: *x kao more, x → plavo (ili beskrajno), x kao noć, x → glupo (ili crno), x kao zec, x → plašljivo (ili brzo)* i sl.

Kao što se pokazuje, dvije su dominantne osobine koje bi se mogle aktualizirati. Selekcionu ulogu ima makrotekst, a osobine su, budući frazeološke prirode (jer su vezane za ustaljene konstrukcije), ustaljene i nije ih teško izlučiti. One su slične »stalnim epitetima« u narodnoj poetici.

4. Međutim, presupozitivna redukcija obilježja na dominantnu (ili na dominantne) nije uvijek moguća, npr. onda kad se osobina eksplicira kao u primjerima sa prilogom ili pridjevom na mjestu prvog člana:

- (a) — Pozornica je *bela kao sneg* i *glatka kao staklo* (Crnjanski, 98),
- *Tišina mekana kao pamuk* (Crnjanski, 11),
- *Išao je nečujno kao pamuk* (Maksimović, 48),
- *Bili su daleko kao planinom razdijeljeni* (Selimović, 44),
- U sumraku, na obali... prolazilo je nasipom, u crnim obrisima sutonjim stado vitorogenih volova, *usitnjenih* u dalekoj perspektivi *kao krmače* (Krlježa, 76),
- *tanan kao nit neke misli* koja tek ima da se misli u nekoj bezgrešno začetoj misli (Matić, 30),

⁴ Up. Ressel, 1985.

⁵ Presuponirana obilježja su determinirana u kulturi pogotovo u ovakvim idiomatskim poredbenim izrazima.

- I vi *poletarci kao duša* (Maksimović, 48)
- a ona se pribila uz mene, kao uplašeno kuće uz kujine sise, i krije lice od života, od straha, *sitna kao igračka, nečujna kao san* (Selimović, 109).

Da li je u svim ovim primjerima aktualizirana osobina (*bela* kao, *meka* kao, *sitna* kao, *daleko* kao...) onaj zajednički imenitelj na koji se redukuje veza dvaju relata u mikrotekstu **x kao y**? Da li takva aktualizacija predstavlja, kao redukcija mogućih, potencijalnih veza dviju leksema (ili sintagmi), i »sužavanje« sema na ekspliciranu? Teško da bi se približavanje i istost u ovim relacijama mogli tako tumačiti. Naime, približavanje i istost ostvaruju se kao asocijacije, jer susjedstvo datih riječi u relaciji **usmjerava asocijacije** (Fraj, 89), a one su, dalje, difuzne i predstavljaju asocijativno širenje značenja aktualizirajući dodatna, konotativna. Na sličan način takvo »širenje« ostvaruju i konstrukcije bez eksplicirane osobine, kad imamo imenicu, zamjenicu ili glagol u poziciji **x**, npr.:

- (b) - makar bilo *dete kao biberovo zrno* (Vuk, 216)
- *Baška je izgledala kao neko zapušteno seoce* (Milojević, 61),
- Hitler je u bunkeru sa svojim arhitektom Alfredom Šperom zaljubljeno *redao kao igračke modele džinovskih građevina* (Milojević 154).

Čak i onda kad se može iz date relacije »izvesti« do eksplicitnosti određena semema (npr. *dijete kao biberovo zrno* — *dijete malo* kao... *Baška je izgledala kao zapušteno seoce* — *Baška mala* kao..., i sl.), ipak ostaje »prisutan« drugi elemenat relacije. Rekli smo, naime, da je ovakva relacija jezički, a ne vanjezički determinirana jer se uz jednakost, signaliziranu veznim članom **kao**, relati pojavljuju kao različiti jezički znakovi, koji se, kao što znamo, *privremeno* dovode u vezu jednakosti, i sa aspekta subjektivne tačke gledišta. Tako se *dijete i biberovo zrno*, *modeli džinovskih građevina i igračke* i sl., s jedne strane, kao i *tišina mekana kao pamuk*, ili *tišina »pamučne mekosti«* i sl., s druge, međusobno »izjednačavaju« u relaciji **x kao y**, ali i dalje ostaju zasebne lekseme jezika. Veza se prešutno kod korisnika jezika prihvata kao istost **x** i **y**, ali je uvijek prvi član relacije (**x**) u poziciji da se asocijativno širi u susjedstvu sa (**y**), čak i onda kad je to formalno učinjeno aktualizacijom poredbene osobine, kao zajedničkog imenitelja dvaju relata. To pogotovo pokazuju ovakvi primjeri (b), ali i (a) u odnosu na **blokirane poredbe** koje su, može se reći, gotovo automatizirane (up. *Oči su kao more* —> *oči su plave* kao more i sl.)

5. U kojoj je mjeri **istost** uslovno data a »asocijativno širenje« i »redukcija« usmjereni prvim članom, upravo pokazuje to što se ni jedno ni drugo ne vrši na isti način kad se pozicije relata međusobno izmijene:

- *grešne misli su kao vjetar: vjetar je kao grešna misao*,
- *dijete kao biberovo zrno: biberovo zrno kao dijete*
- *redao džinovske građevine kao igračke: redao igračke kao džinovske građevine*.

Zbog toga su mikrotekstne veze **x kao y** relacije, a ne **korelacije**. To, naime, pokazuje da postoje semantičke zapreke da i »obrnuta« relacija (**y kao x**) ostvaruje isto

značenje kao (**x kao y**), ili pak da postoje tolike semantičke zapreke da vodi krajnjoj konfuznosti do nekomunikativnosti poredbe, nesuvislosti i sl. Zapravo, **dvosmjernost** može da se prihvati kao korelativna veza, pod uslovom da se u novoj relaciji aktualiziraju ista svojstva⁶, up.:

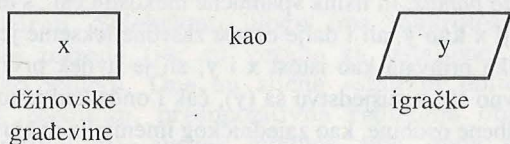
- grešne misli su kao vjetar —> »vjerovite«,
- vjetar je kao grešna misao —> ??

i

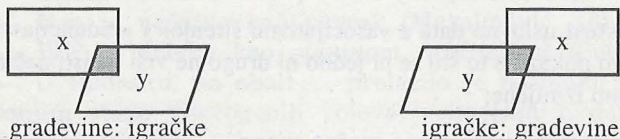
- igrao se džinovskim građevinama kao igračkama —> lako, bez problema,
- igrao se igračkama kao džinovskim građevinama —> teško, jedva i sl.

Dakle, u prvom primjeru može se aktualizirati *prolaznost*, *brzina*, *nestalnost* (misli: vjetar), a u »novoj« relaciji, čini se samo *brzina*, ali pod uslovom da se izostavi atributivna odredba misli (*grešna*) koja može voditi nekomunikativnosti poredbene veze. U drugom pak primjeru imamo sasvim oprečna značenja, kontrarna (*lakoća igre:teškoća igre*).

Ovakva ograničenja proizlaze iz principa da se u relaciji **x kao y** prvi i drugi član ne nalaze u semantički ravnopravnom i istovrsnom položaju, a to je važno zbog toga što je njen način funkcioniranja prije svega semantički determiniran. Naime, istost se, rekli smo, ostvaruje približavanjem jednog, prvog člana relacije drugom. Taj drugi član ima dominantnu osobinu koja se prepoznaje eksplicite ili implicate, jer je njegova osobina (najčešće je to jedna, eventualno još neka) prepoznatljiva i kad nije aktualizirana, ili je pak u »asocijativnom širenju« usmjerena prema aktualiziranju određenih obilježja. Prvi se pak član pokazuje kao onaj u kojem se aktiviraju seme preko drugog člana. Možemo to grafički predstaviti na sljedeći način: relati se ponašaju, budući da su u jeziku zasebne jedinice, dispartatno mimo veze:

Dovodenjem u poredbenu vezu, oni se približavaju i »sijeku« kao interferentni pojmovi. Rezultat presjeka nije isti kad se približavanje ostvaruje iz »drugog ugla«:

⁶ Na sličan način M. Bierdsli tumači metaforu i »mogućnost ovakve inverzije« polemiku sa zastupnicima teorije predmetnog poredenja. On kaže: »Razlika između rečenica 'Ovaj čovek je lav' i 'Ovaj lav je čovek' sastoji se u onome što različiti metaforični modifikatori pripisuju njihovim subjektima.« Bierdsli, 1986:85.

Zbog nejednakosti i neravnopravnosti sintaktičkih pozicija **x** i **y** uzrokovanih specifičnim semantičkim odnosom poredbene relacije, u »presjeku« imamo različita, ne ista polja.⁷

6. Poredbene konstrukcije, dakle, čine dvočlan niz koji zadaje jednakost kao semantičko približavanje dvaju različitih entiteta. Međutim, postoje i ovakva »približavanja« leksički istih jedinica u poziciji formalnih korelata:

- *Čovjek k'o čovjek*, nikad zadovoljan (razg.).

Kada bi se zaista radilo o istovjetnoj semantičkoj poziciji, korelaciji članova poredbene konstrukcije, ovakvi bi primjeri bili tautološki i komunikativno pogrešni.

7. U poredbenim konstrukcijama tipa **x kao y** približavanje se jednog člana drugom ostvaruje preko dominantnih, eksplicitnih, ili neeksplicitnih obilježja. Osobina koja se pojavljuje kao dominantna, ili pak osobine koje su aktualizirane u difuznom, asocijativnom širenju, često se ostvaruju kao **hiperbolizirane**. Zbog toga se istost realizira kao pojačanje dominantne osobine a poredbena konstrukcija kao **intenzificirajuća**. Tako se u ovakvim primjerima:

(1) - Oko mene jutro gluho kao posle iščezlog odjeka...,

- redao modele građevina kao igračke...,

i:

(2) - dete kao biberovo zrno...,

- nesreća me pogodila kao smrt..., i sl.

radi o dvjema različitim mogućnostima poredbenosti:

1. **istosti kao slikovitosti** (apozitivnoj sličnosti), i

2. **istosti kao intenzifikaciji** (intenzivirajućoj).

Prva istost »pobliže određuje« *jutro, redanje modela* i sl. To »pobliže određenje« može se opisati istovremeno i kao izvjestan stepen pojačanja, u konkretnom primjeru »gluhoće«, »lakoće redanja« i sl.

U drugom pak primjeru intenzifikacija je »jednosmjernije« izvedena i može se transformisati u konstrukciju sa intenzifikatorom »veoma«, »jako« i sl.⁸ (Up.: *jako me pogodila* i sl.).

⁷ Kada bi se članovi relacije, **x** i **y**, mogli podvesti pod istu asocijativnu liniju, nastalu iz približavanja po nekoj sličnosti, onda bi njihova mjesta bila inverzivna. Upravo u odnos se uključuju konotativna obilježja jedinica u relaciji, a ne samo denotativna. Da nije tako, ne bi bile ni moguće poredbenosti kao što je npr. »čovjek kao čovjek« ili »riječi kao riječi« i sl.

Zapravo, susjedstvo relata izaziva određena obilježja, određene asocijacije i to preko drugog člana u prvom: up. *igrao se džinovskim građevinama kao igračkama* i *igrao se igračkama kao džinovskim građevinama*.

⁸ Up. »Susstitucionim testom možemo zameniti konstrukcije sa veznikom *kao* prilozima *vrlo, jako* itd., obeleženim intenzitetom, tako da konstrukcije imaju ulogu isticanja određenog kvaliteta, npr.: - *Lepa je kao boginja* (razg.) /veoma/.« V. Petrović, 1976: 64

8. Prema tome, može se govoriti o dvjema vrstama značenja ovih konstrukcija: prvoj, koja približavanje ostvaruje kao pojašnjavanje s neke druge tačke gledišta, s nekog drugog aspekta, ili jednostavno - preko nekog drugog relata, apozitivno u osnovi: *grešne misli kao vjetar, jutro gluho kao poslije iščezlog odjeka*. Ona vodi ka približavanju konstrukcije metafori kao **metaforijsko poređenje**.

S druge strane, kao krajnji stepen približavanja, javlja se istost, identičnost, što se svodi na eksplicitnu osobinu koja nema drugu funkciju izuzev da bude tačna, precizna, kao u ovakvim primjerima:

- Nosio je isto *ime kao njegovo* (Lalić, 85).

To se može ovako matematički predstaviti:

nosio ime kao njegovo,

njegovo ime = Janko,

—> on = Janko.

Ili:

On je kao ja, po visini,

ja = 165,

—> on = 165.

Takva istost bliska je matematičkoj **identičnosti**, odnosno **ekvivalentnosti**. Dakle, približavanje i istost svode se na jedan, identičan imenilac, na isto ime ili istu visinu i dr.

8. Međutim, moguće je da se za isti referent vezuju i *x* i *y* a da pri tome nisu svodljivi na ovako eksplicitan zajednički imenitelj. Naime, svodenje na isti referent ne znači istovremeno i svodenje na isto značenje dvaju relata, jer kad bi i značenje bilo isto, onda bi se radilo o semantičkoj tautologiji, a tada bi sa aspekta komunikativnosti bili redundantni a stilistički pak pogrešni. Zato su, kao što smo rekli, mogući i ovakvi primjeri: *čovjek k'o čovjek* ili *riječi kao riječi* i sl. U njima sintaksička veza implicira različitost u značenju.⁹

9. Dakle, svodenje na isti referent, kao i svodenje na isto značenje dvaju referenata, u ovakvim konstrukcijama pokazuje i dvije mogućnosti realizacije značenja u njima:

A. **identičnosti** i

B. **sličnosti**.

Matematički bi se mogla ova značenja opisati na sljedeći način: prvo, *x kao y, y = 165, —> x = 165*, i drugo, *x kao y, x —> y, x ~ y*. **Sličnost**, dalje, može biti:

1. **neintenzivirajuća** (npr. *grešne misli su kao vjetar*), i

2. **intenzivirajuća** (npr. *dijete kao biberovo zrno*).

⁹ Ove se konstrukcije mogu transformirati ovako: *čovjek kao čovjek, —> čovjek je samo /tek/ čovjek*, dakle u metaforu. Pitanje je onda koliko su takve konstrukcije, zbog formalnih obilježja, poređenja, a ne npr. metafore. Takve su dileme i danas otvorene u literaturi. Up. Fraj, 1985, Blek, 1986, Ricoeur, 1981, da navedemo samo neke autore.

10. Iz takvih obilježja dvaju tipova poredbenih konstrukcija **x kao y** nije teško naslutiti njihovu različitu distribuciju u tekstovima. One konstrukcije koje imaju obilježje *identičnosti* i koje smo izdvojili kao tip A pojavljivaće se u tekstovima u kojima je preciznost bitna i subjektivnost ograničena a takvi su upravo naučni i administrativni, kao i neke vrste tekstova publicističkog stila kakvi su npr. pravni spisi. U njima se, naime, »ponavljanjima« ove vrste smanjuje (moguća) nepreciznost i nejasnost. U ostalim pak tekstovima biće rijetke ovakve konstrukcije. Međutim, drugi tip, izdvojen kao konstrukcije sa značenjem *sličnosti*, tip B, biće karakterističan upravo za ove druge stilove, kakav je književno-umjetnički, prije svega, ali i razgovorni, jer i književnoumjetnički i razgovorni stil imaju *subjektivnost* i »*nedirektnost*« kao dominantna obilježja. Upravo se te osobine realiziraju u ovim zadnjim konstrukcijama. Uz to se može pretpostaviti da će **intenzivirajući** podtip biti tipičniji za razgovorni stil jer se intenzifikacija vezuje za **hiperbolična poređenja** a hiperbola je karakteristična za ovaj stil. Drugi podtip, **neintenzivirajući**, koji vodi preko **metaforičnih poredbi** ka metaforičnosti teksta, biće upravo karakterističan za književnoumjetnički stil jer je **metaforičnost** osnovna crta ovoga stila.

NAVOĐENA LITERATURA

Petrović, 1986

Vladislava Petrović, Netipične poredbene i načinske rečenice sa veznikom »kao što«, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, Beograd-Priština-Tršić, 1985, 115-121.

Ressel, 1985

Gerhard Ressel i Svetlana Ressel, O funkcionalnoj ekvivalenciji rečenica i sintagmi, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, Beograd-Priština-Tršić, 1985, 141-149.

Fraj, 1985

Nortrop Fraj, *Veliki kod(eks)*, Književni pogledi, Beograd.

Bierdsli, 1986

Monro Bierdsli, Metaforični obrt, u *Metafora, figure i značenje*, Književni pogledi, Beograd, 79-99.

Ricoeur, 1981

Paul Ricoeur, *Živa metafora*, Biblioteka, Zagreb, 30-35, 77-103.

IZVORI

Selimović

Meša Selimović, *Derviš i smrt*, Sarajevo, 1967.

Maksimović

Desanka Maksimović, *Nemam više vremena*, Beograd, 1973.

Lalić

Mihailo Lalić, *Svadba*, Beograd, 1965.

Crnjanski

Miloš Crnjanski, *Roman o Londonu*, Beograd, 1971.

Vuk

Vuk Stefanović Karadžić, *Srpske narodne pripovijetke*, Beograd, 1972.

Milojević

Predrag Milojević, *O ljudima i ćudima*, Beograd, 1982.

Krleža

Miroslav Krleža, *Dječak prati zmaja*, Zagreb, 1976.

Matić

Dušan Matić, *Proplanak i um*, Beograd, 1969.

DIE VERGLEICHSKONSTRUKTIONEN VOM TYP »X WIE Y«

Zusammenfassung

Die Vergleichskonstruktionen *x wie y* sind zweigliedrig und geben *Gleichheit* als semantische Annäherung zwei verschiedener Entitäten auf.

Diese semantische Annäherung wird als die Aktualisierung jener Merkmale interpretiert, die sich in der Relation *assoziativ verbreiten* (eine Richtung) oder auf eine gemeinsame Eigenschaft als gemeinsamen Nenner *reduzieren* (was die andere Richtung ist).

Die erste Richtung der Aktualisierung (explizit oder implizit) führt zu den *metaphorischen* und *hyperbolischen Vergleichen*, die zweite zur *Identifizierung* und *Äquivalenz der Relate*. Mathematisch könnte man die erste als $x \checkmark y$ beschreiben, die zweite $x=y$.

Auf dieser Grundlage wurden zwei Bedeutungstypen der Konstruktionen identifiziert, also zwei Typen der Vergleichskonstruktionen:

A. Konstruktionen mit dem Merkmal *Ähnlichkeit* und

B. Konstruktionen mit dem Merkmal *Identifizierung*.

(Vergleiche: *Sündige Gedanken sind wie Wind* und *Er trägt den gleichen Namen wie ich*).

Die *Ähnlichkeit* wird in zwei Untertypen realisiert als:

1. der Typ mit dem *Intensivieren* (z. B. *ein Kind wie ein Pfefferkorn*)

2. *nichtintensivierender Typ*

Solche Merkmale der Typen (und Untertypen) implizieren auch verschiedene Distribution: der erste Typ taucht in Texten auf, in denen die Subjektivität nicht begrenzt wird und die »nicht direkt« sind, also die die Merkmale *metaphorisch* und *hyperbolisch* aufweisen. Solche Texte sind die *belletristischen* (darin überwiegt der Typ *Ähnlichkeit mit Nicht Intensivierung*) und die *gesprochenen* (darin überwiegt der Typ *Ähnlichkeit mit Intensivierung*).

In denjenigen Texten, die präzise sein müssen, tauchen Konstruktionen mit dem Merkmal »*identisch*« auf. Das sind der *wissenschaftliche* und *administrative* Stil, besonders solche Untertypen des administrativen Stils wie der *juristische*, denn für diesen Stil sind gerade die Merkmale »präzis« und »nicht-subjektiv« charakteristisch, die durch die Wiederholung dieses Typs erhöht werden.